

VARGA ATTILA

KÁLVIN JÁNOS ESZMÉINEK ÉS EGYHÁZSZERVEZŐI MUNKÁSSÁGÁNAK HATÁSA AZ ALKOTMÁNYJOGRA

A modern államelméleti és alkotmányjogi gondolkodásnak van néhány meghatározó alapelve, paramétere, kritériuma, melyek alapjaiban határozzák meg a modern államszervezetet, valamint ezeken keresztül az alapvető emberi jogokat. Annak ellenére is, hogy ezen elvek és maguk az alapjogok is időnként a viták, a kétségek vagy éppen tagadások keresztútjába kerülnek, összességében mégis azt mondhatjuk, hogy az elkerülhetetlen módosulások, átértékelések ellenére is kiállták (kiállják) az idő és a gyakorlat próbáját.

Ilyen meghatározó elvek: a hatalommegosztás, az egyenlőség, a közvetlen és képviseleti demokrácia, az önkormányzatiság stb., valamint az alapjogok mint meghatározó alkotmányos értékek. Mindezek jelentős eszmetörténeti háttérrel rendelkeznek, amelyek jól kimutathatók és elemezhetőek. Ezen főként államszervezeti (tehát alkotmányjogi) elvek, mint ahogyan az alapjogok háttérében is, különösen a felvilágosodás nagy gondolkodóit találhatjuk, vagy ha egészen a távoli múltban keressük gyökereit, akár az antik világig, főként görög filozófusokig, elsősorban Platónig és Arisztotelészig is eljuthatunk.

Ugyanakkor van ezeknek az eszméknek egy, a felvilágosodást megelőző előképe, mégpedig az, ami a reformáció korából, a protestantizmusból eredeztethető, a nagy reformátorokhoz köthető, és főként Kálvin János gondolataiban és az általa kialakított egyházkormányzási gyakorlatban lelhető fel.

Erre a következtetésre nemcsak az esetlegesen elfogultsággal vádolható református teológusok, tudósok jutottak, hanem az alkotmányjog olyan kiváló mesterei, mint például Kukorelli István professzor, aki megállapítja, hogy a „közvetlen demokrácia modern kori történetének kezdetét a 16–17. században kell keresnünk. Ebben az időszakban a reformáció világformáló folyamata zajlott, mely hatással volt többek között a közvetlen demokratikus formák kialakulására. A reformáció alapeszméje, a régi, ősi, tökéletes állapotokhoz való visszatérés volt, vagyis az egyház tagjainak a(z) egyházi) ügyekben való személyes közreműködését, részvételét, azaz a közvetlen demokráciát jelentette. Kálvin egyházi alkotmányt dolgozott ki, amit a gyülekezetével megszavaztatott. Demokratikus egyházalkotmánya mind más államok egyházközségeire, mind a világi hatalomgyakorlásra vonatkozó későbbi elképzelésekre nagy hatással volt. A későbbiekben, a gyarmati (ameri-

kai) kolóniákban, demokratikus önkormányzatokban sikerült megvalósítani a demokratikus egyházszervezési elveket. A puritán egyházi demokrácia elveinek az államszervezetre való hatása a közvetlen demokratikus koloniális intézményeken túl kimutatható az angol polgári forradalomban, valamint a nép, alkotmányozó hatalmának, ma is alkalmazott jogintézményeiben.”¹

Kálvin felfogása általában a polgári kormányzásról

Kálvin és a szerteágazó sokszínű *kálvinizmusok* hatása messze túlmutat teológiai és egyházszervezeti, illetve egyházkormányzási jelentőségén. A kezdetben egyházi reformnak és megújulásnak indult mozgalom már a maga idejében is, és még inkább a következő évszázadokban világformáló, a társadalmi, gazdasági, politikai életre és viszonyokra erős hatással bíró szellemi irányzatná vált. A protestantizmusnak a kapitalizmusra és ennek élet- és munkafelfogására, erkölcsi értékeire, összességében tehát a gazdaságra, társadalomra, filozófiára és etikára gyakorolt hatását meghatározó módon, nagy alaposággal, részletességgel mutatta be Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munkájában.²

Ugyanakkor léteznek Kálvin teológiai – és mint ilyen: elméleti –, valamint konkrét, gyakorlati egyházszervezői munkásságában olyan elemek is, amelyek a későbbi jog- és állambölcseletre, a polgári államszervezetre, illetve az évszázadokkal később születendő alkotmányokra és így az alkotmányjogi fejlődésre gyakoroltak rendkívül jelentős hatást.

Kálvin bár nem volt politikai gondolkodó, tudatosan nem törekedett arra, hogy eszmerendszerével politikai hatást érjen el, azt azonban nagyon is tudatosan vállalta, hogy mint egyházteremtő, egyházi vezetőként tisztán kell lásson a világ dolgaiban, értenie kell a világi hatalom és kormányzás természetrajzát. Ennek egyik ékes bizonyítéka, legfőbb teológiai művének az *Institutio, a keresztyén vallás rendszere* című könyvének az utolsó fejezete, amely a polgári kormányzásról szól.³

A jogász-teológus Kálvin, mint a későreneszánsz kor embere, jelentős műveltséggel rendelkezett az ókori filozófusok és azok eszméinek vonatkozásában. Több kérdésben osztotta és átvette Platón és Arisztotelész tételait az államformákról, mint a monarchia (egyeduralkodás), az arisztokrácia (előkelők csoportja) és a demokrácia (a nép uralma). Ezek mindegyikét

¹ KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan*, Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 77. p.

² WEBER, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.

³ KÁLVIN János: *Institutio, Christianae Religionis – A keresztyén vallás rendszere* [1559], I-II., ford., jegyz. Buzogány Dezső, lektorálta, szerk., mutatók Bogárdi Szabó István, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 2014.

Kálvin szerint fenyegetheti az *elfajulás*, a torzulás veszélye, és éppen ennek megelőzését vagy kivédését tekinti fontosnak. Szerinte a monarchia könnyen zsarnokságba torkollhat, az arisztokrácia az előkelők uralmából a kevesek párturalmába mehet át, a démosz, a nép uralma a többség demagóg hatalomgyakorlásában nyilvánulhat meg a kisebbség fölött.⁴ Világosan látta összességében a zsarnokság veszélyeit, akár az államban, akár az egyházban nyilvánuljon is meg, következésképpen egyházszervezeti reformjában és egyházkormányzási gyakorlatában olyan elveket kívánt meghonosítani, amelyek védelmet nyújtanak az ilyen (vagy bármilyen irányú) *elfajulás*, torzulás ellen.

Talán érdemes ismét idézni Kálvin saját szavait, gondolatait, melyeket, mint a fentiekben említettem, az *Institutio* negyedik könyvének 20., *A polgári kormányzatról* című utolsó fejezetében fogalmaz meg: „Már korábban is utaltunk rá, hogy az ember életében kétféle kormányzás van. Az egyikről, amely a lélekben vagy a belső emberben székel és az örök életre vonatkozik, másutt már eleget szóltunk. Ez alkalommal azonban szólnunk kell valamit a másiktól is, amely csupán a polgári intézményeket és a külső erkölcsi jogrendet érinti. Mert, bár úgy tűnik, hogy természete folytán el van választva a hitről szóló lelki tanítástól [...] a továbbiakból mégis kiderül, hogy nem ok nélkül kapcsolom ide, sőt a szükség kényszerített rá, főleg azért, mert egyrészt vannak eszetlen és barbár emberek, akik őrzöngve fel akarják számolni ezt az Istentől megszentelt rendet, másrészt viszont vannak, akik a fejedelmeknek akarván hízelegni, oly mértéktelenül felmagasztalják hatalmukat, hogy nem haboznak azt akár Isten tulajdon hatalmával is szembeállítani. Mindkét rossznak útját kell állnunk, különben elvesz a hit tisztasága.”⁵ Ezek a polgári kormányzatról szóló fejezet bevezető sorai is rendkívül sokat árulnak el

⁴ „Márpedig ha a körülmények mellőzésével hasonlítjuk össze a kormányformákat, nem lesz könnyű felismerni, hogy hasznosság szempontjából melyik a jobb, hiszen amúgy teljesen egyforma érvek hozhatók fel mindegyik mellett. A királyság könnyen zsarnoksággá fajulhat, de éppily könnyen válhat az előkelők uralma (arisztokrácia, mint kormányforma) néhányak párturalmává, mégis, a legkönnyebben a nép uralma csaphat át a lázongásba. Csakugyan, ha megvizsgáljuk ezt a három kormányformát, amelyet a filozófusok szoktak tárgyalni, ami engem illet, a legkevésbé sem tagadom, hogy ezek között az arisztokrácia, vagy az arisztokrácia és a polgári közrend közös kormányzata emelkedik ki a leginkább. Nem azért, mert önmagában jó lenne, hanem azért, mert igen ritkák az olyan királyok, akik kellő önmérsékletet gyakorolva sosem térnek le az igaz és helyes útról, vagy volnának annyira bölcsek és józan felfogásúak, hogy belátnák, mi az elég. Az emberi bűn és romlottság miatt biztonságosabb és tűrhetőbb, ha többen tartják kezükben a kormányzatot, hiszen így egymásnak kölcsönösen segítségére lehetnek, taníthatják és figyelmeztethetik egymást, és ha valaki a kelleltnél magasabbra akarja törni, a többiek, bírák és tanítók módjára, megzabolázhatják vágyát”, KÁLVIN: *i.m.*, 515. p.

⁵ *Uo.*, 509. p.

Kálvin felfogásáról, arról, hogy a polgári hatalom és kormányzás szükséges, isteni eredetű, és amely különválik a belső, lelki, majd egyházi, de teljességében Isten által irányított kormányzástól. A polgári kormányzást pedig meg kell védeni, úgy azokkal szemben, akik tagadják és eltörölni szeretnék, mint azoktól, akik zsarnokivá, öncélúvá teszik, hiszen mindkét esetben „az Istentől megszentelt rend” sérülne.

Felfogásában a polgári kormányzásnak (amit helyenként közigazgatásnak nevez) „három része van: a hatóság, amely a törvények felügyelője és őre, a törvények, amelyek szerint a felsőbbség a hatalmat gyakorolja, a nép, akit a törvények irányítanak és engedelmeskedik a hatóságnak”.⁶ Bár kétségtelen, hogy mai alkotmányjogi és állambölcseleti fogalmaink szerint Kálvin összekeveri (vagy inkább összemosza) az állam funkcióit az állam alkotóelemeivel, az államszervezet rendszerét annak rendeltetésével, de egyben ösztönös zsenialitással ráérez a későbbi polgári állambe rendezkedés és közigazgatás legalapvetőbb elemeire és ezek szerepére, feladataira.

Ilyen úton és módon jutunk el tehát azokhoz a kálvini tételekhez, amelyekben ha kezdetleges, nem kidolgozott formában is, de már megjelennek a későbbi és máig meghatározó államszervezeti elvek: a jogállamiság eszméje, a hatalommegosztás elve, az egyenlőség elve, a közvetlen és közvetett (képviselési) demokrácia elve, a zsinatpresbiteri elv, a demokrácia és a keresztyén szabadság kérdése és összefüggése, valamint az önkormányzatiság. Ezekon túlmenően pedig éppen Kálvin munkásságának a hatására kerül előtérbe a természetjogi felfogás Hugo Grotius, Johannes Althusius munkáiban, a vallásszabadság kérdése, mely sokak szerint a későbbi alapjogok egy jó részének forrása, közös eredete, és végül Kálvin hatása jól kimutatható az első írott (az amerikai) alkotmány, majd a későbbi európai alkotmányok egy jelentős részének szövegeiben és szellemiségében.

A vallásszabadság és az alapvető emberi jogok

Auguste Laugel a 19. században megfogalmazott már-már szállóigészerű kijelentése szerint „A francia forradalmat filozófusok csinálták, az angol forradalmat a protestánsok”.⁷ E kijelentés igazságtartalma abban rejlik, hogy míg Franciaország nagy gondolkodói a 18. században a politikai szabadságot tekintették a legfontosabbnak, addig Angliában a vallásszabadság volt minden

⁶ Uo., 512. p.

⁷ Az eredeti szöveg: „La Révolution française a été faite par des philosophes, la Révolution anglaise par des protestants.” LAUGEL, Auguste: *L'Angleterre politique et sociale*, Hachette et cie, Paris, 1873, 41. p.

politikai szabadságjog szülőanyja. „A Biblia tette az angol polgárt szabaddá azáltal, hogy őt a Szentírás tekintélyének vetette alá.”⁸

A protestantizmus és ezen belül a kálvinizmus teremtette meg, adott értelmet és tartalmat a vallásszabadságnak, ez utóbbi pedig az alkotmányos szabadságok és alapvető emberi jogok jó részének vált a forrásává és biztosítékává. Ezt a gondolatot fogalmazta meg Abraham Kuyper holland teológus⁹ és politikus (1901–1905 között Hollandia miniszterelnöke) 1874-ben, Amsterdamban megjelent kiváló munkájában, *A kálvinizmus politikai jelentőségében*, melynek alcíme: *A kálvinizmus mint az alkotmányos szabadságok alapja és biztosítója*.¹⁰ Kiváló elemzéssel és okfejtéssel mutatja be, hogy a kálvini eszmerendszerből hiteles alkotmányjogi tételek vezethetők le, részint a vallásszabadság és a lelkiismereti szabadság elismertetése révén, amiből további alapjogok, illetve alapjogi elvek eredeztethetők, mint amilyen az emberi méltóság, az egyenlőség, a méltányosság, a tolerancia és az emberek közötti szolidaritás, a véleménynyilvánítás szabadsága. Másrészt szintén ezekből fakadóan a közjó szolgálatának a követelménye, a közvetlen és közvetett demokrácia működtetése, a hatalommegosztás, az állam korlátozásának szükségessége. Mindez rávilágít egy további fontos alkotmányjogi, elvi összefüggésre, nevezetesen, hogy az államszervezeti elvek nemcsak a jó kormányzásról, az állam hatékony működéséről szólnak, hanem meghatározó garanciális jellegű elemei az emberi, állampolgári jogok biztosításának és érvényesülésének. Összefoglalóan és sommásan Kuyper ezt úgy fogalmazta meg, hogy a kálvinizmusban lelhetjük fel alkotmányos jogaink eredetét és biztosítékát.

Hasonlóképpen Georg Jellinek is megállapítja¹¹ – akár éppen Kuyper hatására –, hogy a vallásszabadság joga kiemelkedik az alkotmányos alapjogok közül, mert az emberi jogokként elismert különböző jogok, jogosultságok a vallásszabadságból fejlődtek ki.¹²

⁸ „La Bible a affranchi et du même coup asservi le génie anglais.” Uo.

⁹ Teológiai munkásságából magyar nyelven eredetileg 1931-ben közölt kötetének fordítása: KUYPER, Abraham: *Kálvinizmus és modernizmus. Hat előadás*, Koinónia Kiadó, Kolozsvár, 2001.

¹⁰ Ezzel a címmel fordította Miklós Ödön, Holland-Magyar Református Bizottság, Budapest, 1923.

¹¹ JELLINEK, Georg: *Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte. Ein Beitrag zur modernen Verfassungsgeschichte*, Duncker und Humblot, Leipzig, 1985.

¹² Mindezekre hivatkozik SZATHMÁRY Béla: Kálvin és a kálvinizmus aktualitása a világban és az egyházban, *Napkút*, 2009/9., 71–88. p., 71–78. p.

A hatalom, a szabadság és a törvény összefüggései

Kálvin a hatalommal, az állammal, államszervezettel kapcsolatos nézeteinek – egyébként teológiai felfogásának is – sarokköve Isten tekintélyének és dicsőségének abszolút egyedülvalósága, azaz Isten kizárólagos szuverenitása. Ez a látszólag kizárólag teológiai tétel valójában megteremti Kálvin számára a hatalomról, uralkodóról, alattvalókról, az egyén és állam viszonyáról kialakított gondolatainak elvi alapját. Ha ugyanis kizárólag Isten szuverenitása abszolút, akkor ezzel el is veti az uralkodói hatalom közvetlen isteni voltát, megingatva az uralkodói, a politikai abszolutizmus elvi alapját.

Kálvin elutasítja a világi hatalom, a király isteni jogát a hatalom gyakorlására, bár nem tagadja az uralkodó és az uralkodás isteni eredetét. Az uralkodó és az uralkodás isteni alávetettségének gondolatából származtatható további következtetése, hogy az uralkodó is szolgál, a hatalom pedig eszköz a jó cselekvésre, a rossz elutasítására, a gyengék, az elesettek, a szegények, a kisebbségek, az alávetettek megvédésére, mai fogalmaink szerint a közjó szolgálatára és a közrend biztosítására. Isten egyedüli és abszolút szuverenitásának kijelentésével mintegy a transzcendentális térbe helyezi a főhatalmat, de ezzel a földi-világi hatalmat megfosztja közvetlen isteni jellegétől, laicizálva azt. Következésképpen az állam és az általa gyakorolt hatalom bármennyire is az isteni gondviselés rendjén belül van, jellegénél fogva mégsem isteni, hanem nagyon is emberi és evilági.

Kálvin megteremti a tekintély (a hatalom) és a szabadság közötti helyes határvonalat, illetve a hatalom és az egyén polgári viszonyát, amelyre a későbbi államszervezeti elvek alapozódnak. Felfogása szerint a hatalmat Isten kölcsönzi a földi tekintélyeknek, de nem azért, hogy lemondjanak róla, nem azért, hogy átruházzák másokra, hanem azért, hogy használják, azaz elősegítsék, megvédelmezzék a jó cselekedeteket, s fellépjenek a rossz ellen. Tehát hogy a közjót szolgálják, a közrendet biztosítsák, amire Kálvin szerint azért van szükség, mert a Krisztusban kapott szabadságunk embertársaink irányában nem korlátlan, s nem feledkezhetünk meg e korlátok megtartásáról. Azzal tehát, hogy Kálvin Isten egyedüli abszolút szuverenitását hangsúlyozza, megteremti a tekintély és a szabadság közötti helyes határvonal megállapításának a lehetőségét, s hosszú távon megalapozza a hatalom és az egyén viszonyát, amelyre a Kálvin utáni állambölcselet mint szilárd alapokra építkezhet. Ezzel Kálvin megkísérel egyensúlyt teremteni az emberi együttélés érdekében szükséges hatalom és gyakorlója, valamint a szabad ember önkénnyel szembeni igénye, érdeke között. Isten abszolút szuverenitásának elismerésével el kell ismernünk minden földi hatalom relativitását, korlátozott voltát, s ennek következtében az így létrejött tekintély nem juthat korlátlan uralomra az engedelmességre elsődlegesen Istennek

tartozó egyénnel szemben.¹³ Ebben pedig az fogalmazódik meg, hogy az ember, az egyén, a polgár mindenekelőtti (és -fölötti) feltétlen, abszolút engedelmességgel csak Istennek tartozik, földi hatalomnak nem. Ez pedig elvezet a zsarnoki hatalommal szembeni engedetlenség, mi több: lázadás jogához, amit bár elismer Kálvin, de ezzel ő maga is óvatosan bánik, hiszen fontosnak, szükségesnek és ésszerűnek tartja a polgári kormányzás iránti engedelmisséget is. Kálvin azt a fajta tekintélytiszteletet teremti meg, amely elsősorban a tisztségnek és kevésbé a tisztséget viselő konkrét személynek szól.

Kálvin a kizárólag Isten iránti feltétlen engedelmisség gondolatából származtatja a keresztyének lelki szabadságát, mely a legmagasabb fokú szabadság, hiszen szabad akaratból veti alá magát annak, amit a legfőbb ima, a „Mi Atyánk”, és amit Luther a „legrettenetesebb kérésnek” nevez: „legyen meg a Te akaratod”, tehát nem az én akaratom. Következésképpen szabadságunk akkor a legnagyobb, ha önmagunkat is megtagadva képesek vagyunk szeretetben és felelős cselekvésben élni.¹⁴

Kálvin szerint a hatalom három pilléren nyugszik: a felsőbbbségen, amely a törvények előljárója és őre, azután magukon a törvényeken, amelyek szerint a felsőbbbség a hatalmat gyakorolja, és végül a népen, amelyet a törvények irányítanak. Jól érzékelhető, hogy „a hatalomgyakorlás tengelye maga a törvény és a törvényesség”.¹⁵ Mindez különböző államformákban valósulhat meg, az adott körülmények figyelembe vételével. Felfogásában a világi hatalomnak történő engedelmisség legfőbb megnyilvánulási formája a törvények tisztelete, ahogyan ma mondanánk: az önkéntes jogkövetés, nemcsak Isten félelme miatt, de lelkiismereti okokból, meggyőződésből is. Ez pedig a jogállamiság gondolatának egyik első megnyilatkozási formája. Értékéből pedig nem veszít és későbbi hatásaiból nem ront le semmit, hogy Kálvin mindezt lényegében teológiai alapra helyezve fogalmazta meg.

Ezzel kapcsolatosan fontos még megjegyezni, hogy ez a szemlélet egy újfajta erkölcsiséget is létrehoz: viszonyulást embertársaink iránt, a hatalom iránt, amelynek alapja a mások, a gyengébbek szolgálata és segítése, az együttműködés és a társadalmi felelősség alapján történő polgári cselekvés és részvétel, vagyis mindazok a polgári és politikai erények, amelyek leginkább a protestáns államokban alakulnak ki és válnak jellemző vonásaikká.

¹³ Bővebben L.: SZATHMÁRY Béla: Kálvin a kortársunk?, In: FAZEKAS Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradó értékeiről és magyarországi hatásáról*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2009, 382–383. p.

¹⁴ SZATHMÁRY Béla: A keresztyénség hatása az állam- és jogbölcselet fejlődésére, *Zempléni Múza*, 2006. nyár, 5–18. p.

¹⁵ Szűcs Ferenc: Kálvin felfogása a hatalomról és államról, *Jogtörténeti Szemle*, 2007/4., 1–6. p., 2–3. p.

A természetjogi fogantatású jogállamiság

Kálvin, ugyan nem ismerhette a jogállam fogalmát, még kevésbé annak tartalmát, illetve követelményrendszerét, mégis gondolataival és ezek gyakorlati életbe ültetésének kísérleteivel eszmetörténetileg előkészíti azt, anélkül, hogy ténykedése során ennek tudatában lenne.

Felfogásában rendkívül modernnek számító gondolat, mely szerint az állam lényegét a jogrendben látja. A jogrend kettős szerepét, funkcióját fogalmazza meg, nevezetesen, hogy védelmet nyújt az állam polgárainak, másrészt hatalmi eszköz a vezetők kezében a rend fenntartására, ami egyben azt is jelzi, hogy a hatalom megszerzése, birtoklása nem lehet öncél.

Visszatérő fogalom, amit a hatalom birtokosaival, politikai vezetőkkel, valamint a hatalom gyakorlásával szemben használ: a *legitimitás*. Felfogásában a legitimitás háttérében morális követelmények teljesítése áll, nem pedig egy bonyolult eljárási mechanizmus. Ugyanakkor csak a létező legitimitás által lehet jogszerű a hatalomgyakorlás, a kormányzás, az ítélkezés, legitim bírósági eljárások keretében.

A legitimitás és jogszerűség mellett pedig rendkívül fontos az *autoritás*, a tekintély. Ez azonban nem a tisztséget viselő személytől jön, hanem a tisztség tekintélyét, mint ahogyan gyakorlásának korlátait is, Isten rendelése adja meg. Ha ugyanis valaki tisztséget visel, azt csak Isten rendelése alapján teheti. A politikai vezetői tisztség legitimitásának alapja az Istentől kapott elhívás.

A hatalmi önkény lehetőségével szemben biztosítékot a vezetők tekintélye és a mindenkire egyformán érvényes törvény jelenthet. Ugyanakkor minden vezető, uralkodó és minden alattvaló egyaránt Isten tekintélye alatt áll. A legfőbb szuverén tehát az Isten, amihez képest minden földi hatalom relatív és korlátozott.

E helyütt érdemes ismét Kálvin szavait idézni, melyekben nemcsak a törvény fontossága, de egy olyan máig érvényes természetjogi gondolat fogalmazódik meg, amely a törvényt kísérő jogosságot (esetében igazságként értelmezhető jogosságot) helyezi előtérbe: „Amit mondtam, teljesen világos lesz, ha az összes törvény esetében erre a két dologra figyelünk: a határozatokra és a jogosságra. A jogosságért hoznak határozatokat, a határozatok pedig a jogosságon alapulnak, és arra támaszkodnak. A jogosságnak, miután a természetben gyökerezik, mindenki számára ugyanannak kell lennie, ezért ezt minden törvényben, mindenfajta ügyre nézve szem előtt kell tartani. A határozatok, minthogy eltérő körülményekhez kapcsolódnak, és részben függnek is azoktól, különbözhetnek egymástól, csak jusson érvényre bennük a jogosság célkitűzése.”¹⁶

¹⁶ KÁLVIN: *i.m.*, 523. p.

Az egyenlőség elve

Kálvin rendkívül forradalminak számító gondolata és tanítása, amely két évszázaddal előzte meg a francia forradalom egyenlőség-jelszavát, azt hirdeti: mindenki egyenlő.

Igaz, hogy ennek az egyenlőségnek ismételten teológiai alapja van, de polgári, vagy legalábbis egyházkormányzati következményekkel jár. A kálvini teológiai tanítás szerint az eredendő bűn mindenkit egyformán terhel, és ez alól mindenki Isten ingyen való kegyelme által, és nem saját érdemei alapján mentesülhet. Tehát minden ember azonos viszonyban áll Istennel, ami megteremt az egyenlőség elvi alapját és kizár minden jogkülönbséget.

Ennek praktikus következménye Kálvin egyházkormányzati modelljében, hogy az egyháztagok között nincsen alá- és fölérendeltség, egyiküknek sincsen joga a másik felett. Ugyanakkor a gyülekezet egyik tagja – beleértve a lelképásztort – sem közbenjáró Istennél, és még az egyébként tisztségét választás útján elnyerő püspök sem rendelkezik isteni joggal alapuló teljes kormányzati hatalommal.¹⁷

A kálvini egyenlőség-felfogás egészen addig terjed, hogy a férfiak és nők közötti egyenlőséget is elismeri, abban a formában, hogy a nők ugyanolyan szolgálatokat vállalhatnak az egyházban, mint a férfiak, igaz, hogy ez leginkább a diakónia terén, de hosszú évszázadokig nem vált tényleges gyakorlattá a kálvini református egyházban.

A kálvini egyenlőség-elv önmagában is rendkívül jelentős, hiszen eszméileg megelőzi és megalapozza a későbbi alkotmányos egyenlőségre vonatkozó elveket. Ugyanakkor Kálvin ebből további következtetéseket származtat, nevezetesen hogy az egyenlőségből következően az egyházi hatalom a gyülekezet tagjainak összességét illeti meg, és ezen belül a közösség szolgálatát, vezetését is bármelyik egyháztag annak választás útján történő felhatalmazása alapján végezheti.¹⁸

A demokratikus egyházszervezet modellértéke

Bármilyen egyházi tisztségnek választás útján történő elnyerése, megszerzése a demokrácia, a közvetett, képviselői demokrácia meghatározó jegye, amely Kálvin előtt sem az egyházban, sem az államban nem létezett, nem működött. Kálvin még azzal *tétézte* mindezt, hogy az általa kidolgozott genfi egyházalkotmányt 1541. november 20-án (és annak módosítását 1561-ben

¹⁷ ANTALÓCZY Péter: *Egyházjog II. Bevett vallásfelekezetek joga*, Patrocinium Kiadó, Budapest, 2013, 126. p.

¹⁸ *Uo.*, 126. p.

is) közvetlenül, ünnepélyes népszavazás keretében elfogadtatta a gyülekezet tagjaival, ami lényegében Genf városának polgárait jelentette. Ezáltal Kálvin (az antik görög hagyományok után) újra alkalmazta a közvetlen demokrácia gyakorlatát. Fontos tudnivaló, hogy Kálvin egyházkormányzati elveit és gyakorlatát igyekezett bevezetni Genf városának tanácsába, polgári kormányzatába is.

Ez azt a felfogását tükrözi, fejezi ki Kálvinnak, hogy számára „az egyház reformálása nem a város politikai és gazdasági intézményeitől való elhatárolásban állt, hanem éppen ellenkezőleg, az egyházi és társadalmi intézmények közötti együttműködés és kontinuitás megteremtésében”.¹⁹ Ez az egyházalkotmány nem egyszerűen egy egyházi okmány, hanem ünnepélyesen elfogadott, különleges biztosítékokkal ellátott állami törvény, melyet olyan államban fogadtak el, ahol a közvetlen demokráciának, a népszavazásnak is jelentős tradíciói voltak.²⁰

Ugyanakkor Kálvin nemcsak az egyházalkotmány elkészítésében, hanem a genfi állam alkotmánya és polgári törvénykönyvének megreformálásában is jelentős szerepet kapott. A genfi városi tanács kinevezte őt annak a bizottságnak az élére, amely a reformjavaslatot elkészítette. Ez az egyházi rendtartás, a benne kialakított szervezeti struktúra később mintául szolgált nemcsak a gyülekezetnek, de az államszervezet kialakításának is. Ennek tudható be, hogy Kálvin genfi egyházalkotmánya mintául szolgált az állami szervezet kialakítására, és hatással volt a modern demokrácia kialakulására. Svájc jelenleg is a genfi egyházalkotmányt tekinti az ország első alkotmány-dokumentumának. Ugyancsak kimutatható a kálvinizmus közvetlen hatása e vonatkozásban Skócia és Hollandia alkotmányfejlődésére.

Kálvin egyházalkotmányában élesen elkülönül az egyház és az állam szervezete, különbözőek ezek céljai, feladat- és hatáskörei is, illetve fontos elem, hogy egyik sem avatkozhat a másik ügyeibe. Kálvin a két létező hatalmat (az egyházat és az államot) nem egymással versengő, hanem egymás mellett párhuzamosan élőként fogja fel. Miközben ez a gondolat az egyház és állam szétválasztására utal, megjelenik egy sajátos viszony is e két szervezeti rendszer között. A világi méltóságok, akár az államfő, és az összes polgár egyenlő rangú tagjai és alárendeltjei az egyháznak, világi ügyekben viszont az egyház szervei is alárendeltjei a világi felsőbbségnek.

¹⁹ FAZEKAS Sándor: Kálvin szociáletikája, In. Uő. (szerk.): *Kálvin időszerűsége...*, 104. p.

²⁰ KOVÁCS István: *Magyar alkotmányjog I.*, JATE Kiadó, Szeged, 1990, 276–277. p.

A zsinatpresbiteri elv mint működő demokráciamodel

A demokrácia általános elvéhez köthető egy sajátosan a kálvini reformációra jellemző (bár a többi protestáns egyházban is meghonosított) elv, nevezetesen a zsinatpresbiteri elv. Eszerint az egyház életével, tevékenységével, feladataival, szolgálatával kapcsolatos bármely kérdésben a döntéseket a választott presbitériumok és zsinatok hozzák.

Az alulról építkező egyház minden egyházkormányzati szintjén a döntések választott testületekben születnek meg. Jellemző, hogy a kevés egyszemélyes vezetői tisztségviselők is, mint amilyen a püspök és esperes, döntéseik java részét elnöktársukkal, az egyházkerületi, illetve egyházmegyei főgondnokkal hozzák.

Az egyházközség, mely gyülekezeti egyház, és Kálvin felfogásában befejezett, önálló egyháznak tekinthető, legfőbb döntéseit a közgyűlés és a presbitérium hozza, többségi szavazások útján. A presbitérium nem lelkesi egyháztagokból áll, akiknek fő feladata a hit megtartása, a fegyelmezés és adminisztratív jellegű döntések meghozatala. A többszintű összetettebb szerkezetű egyházkormányzás esetében, amikor az egyházközségek mellett egyházmegyéről, egyházkerületről és országos egyházzal beszélünk, a legfőbb döntéshozó, lényegében legfőbb jogszabályalkotó hatóság a zsinat.

Megfigyelhető, hogy a református egyházszerkezet lényegében valamenyny szintjén jelentős döntéshozó (és nem csak tanácskozó) szerepük van a világi egyháztagoknak, ami szintén egyfajta demokratikus szervezeti és működési modell kifejeződése.

Érdekes és talán szükséges e helyütt egy árnyaltabb kritikus ellenvéleményt is idézni ezzel kapcsolatban: „maga a presbiteri rendszer semmiféle modern képviselői demokráciával nem azonos. A részletekben lehet egyező vonásai, de alapgondolatai tökéletesen mások. A presbiteri rendszerben Krisztus-uralom van, a demokratikus és képviselői rendszerben természetjogi észelvek alapján berendezett népuralom.”²¹

Arról máig vita van, hogy Kálvin egyházszerkezeti modellje hatott-e egyrészt a rousseau-i népszuverenitás-felfogásra, másrészt általában a modern demokrácia népuralom-fogalmára. A magam részéről azt gondolom, hogy Kálvin egyházszerkezeti és egyházkormányzati munkássága kétségtelenül tartalmaz a modern demokráciára jellemző elemeket, még akkor is, ha ebből nem a népuralom következik, hanem azt jelenti, hogy Kálvin egyházalkotmányának alapgondolata a Krisztus-uralom (krisztokrácia), amely természetesen nem azonos a demokráciával. Az azonban nem vitatható, hogy az alapjaiban teológiai értelmezésű kálvini egyházszerkezeti modell közvetett

²¹ RÉVÉSZ Imre: Presbiteri rendszerű-e a magyar református egyház?, *Confessio*, 2007/3., 18–29. p., 23. p.

módon hatott a modern képviseleti demokráciákra, a későbbi közigazgatási és önkormányzati rendszerekre és az európai alkotmányfejlődésre, vagy konkrétan az Amerikai Egyesült Államok alkotmányára. A talán eldöntetlen vita ellenére is bizonyára igazságtalanok lennének, ha nem ismernénk el, még ha leegyszerűsítően sommás is a megállapítás, miszerint a „presbitériumok mégis csak a demokrácia gyakorlóiskolái voltak”.²²

A hatalommegosztás elvének csírája

A kálvini felfogás egyik alapvető és talán legjelentősebb eleme, ami hatott az alkotmányjogi eszmék fejlődésére, a hatalommegosztás gondolata. „Kálvin szerint a bűnös ember kezében minden hatalom korrumpálódhat, ezért semmiképpen sem engedhető meg, hogy az egy ember vagy csoport kezében összpontosuljon. Ehelyett célszerűbbnek tűnik, ha azt megosztják, és ahol az ellentétes érdekek ellenőrzik és kiegyensúlyozzák a hatalmi viszonyokat.”²³

Mint már korábban is jeleztem, a kálvini református egyházszervezet fontos jellemzője az alulról történő építkezés, ami azt jelenti, hogy az egyházkormányzati hatalomból az egyháztagok, a gyülekezeti tagok egyenlő mértékben részesülnek, másképpen fogalmazva: egyetlen gyülekezeti tagot sem lehet kizárni a hatalom gyakorlásából. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kormányzati hatalom nem összpontosulhat egyetlen személy kezében. Tehát nem lehet egyházzal beszélni Kálvin felfogása szerint ott, ahol az egyházkormányzati hatalom nem a gyülekezetben összpontosul.

Az egyház és annak szervezete, szerkezete és funkciói alárendelődnek az egyház céljainak, ami Kálvin szerint nem más, mint az emberek lelki fejlődésének és tökéletesedésének a szolgálata. Ezt a célt az egyház a következő négy feladat/funkció teljesítésével éri el: igehirdetéssel, a sákramentumok kiszolgáltatásával, a fegyelem gyakorlásával (ami lényegében az egyházkormányzatot jelenti), és a negyedik feladat a szegények gondozása.

Közbevetőleg fontos megjegyezni, hogy a kálvini és későbbiekben (és jelenlegi is) a református egyházjogi irodalomban és jogszabályokban az *egyházkormányzás* fogalom tág értelemben használatos, amennyiben magában foglalja az egyházi jogszabályalkotást, a tulajdonképpeni (szűken értelmezett) kormányzást és a fegyelmezést, az egyházi bíraskodást.

Az említett négy imént felsorolt feladat teljesítését az ezeknek megfelelő négy szerv/hivatal végzi, ezeket a hozzájuk rendelt négy tisztségviselő képviseli: a lelkész (pásztorok), a tanító (doktor), a presbiter (nem lelkészi előláj-

²² SZÜCS: Kálvin felfogása a hatalomról..., 5. p.

²³ BUSCH, Eberhardt: Kálvin és a demokrácia, ford. Jakab Bálint Mihály, *Theologiai Szemle*, 2004/3., 153–165. p., 162. p.

ró), valamint a diakónus. Az igehirdetés a lelkészek és a tanítók kötelessége, azzal a megkülönböztetéssel, hogy a sákramentumok kiszolgálása kizárólag a lelkészek kötelessége, akik kormányzati hatalommal is rendelkeznek. A presbiterek feladata a kormányzás és a fegyelmezés, a rend, az egyházi rend megtartása. Kálvin szerint ezek az egyházi léthez szükséges típusmodellek, amelyeknek a száma akár bővíthető is, és ezek lényegük szerint nem hatalmat, hanem szolgálatot jelentenek.²⁴

Míndezek a későbbi montesquieu-i hatalommegosztási elv számára nemcsak eszmetörténeti háttérként, előzményként szolgáltak, hanem az egyház-kormányzati gyakorlatban történő megvalósításuk, kivitelezésük egyfajta működő hatalommegosztási modellt is jelentett.

A hatás tehát éppen ebben a működő mintában és nem utolsósorban a gondolat logikájában mutatható ki, ami lényegében azonos úgy Kálvinnál, mint Montesquieu-nél. Nevezetesen, hogy előbb a szervezet (legyen az egyház vagy állam) célját kell meghatározni, ennek alárendelve pedig funkcióit és feladatait, valamint az ezek végrehajtására a leginkább alkalmas hatóságokat, hivatalokat kiépíteni, tisztségviselőket kell megválasztani. Mínderre pedig azért van szükség, mert az egy ember vagy csoport kezében összpontosuló hatalom óhatatlanul visszaélésekhez vezet, tehát ezt elkerülendő, a hatalmat (a feladatokat, a funkciókat) intézményesen és az ezeket gyakorló személyekben is el kell választani.

Az önkormányzatiság elve és gyakorlata

Végezetül Kálvin, gondolatainak, egyházszervezői munkájának a modern alkotmányjog fejlődésére gyakorolt hatásai közül az önkormányzatiságot említem. Már az előzőekből is kiderült, hogy Kálvin egyházszervezeti felfogásában az „egyházkormányzás joga magát a kormányzás alanyát, a közösséget illeti meg”.²⁵ Úgy is mondhatjuk, hogy az egyházkormányzási hatalmat a gyülekezet egésze és választott testületei gyakorolják. Ez a fajta kormányzás pedig önkormányzatot jelent, különösen, hogy Kálvin az egyházat nem egy hierarchikus szervezeti rendszerben képzelte el, hanem az egyházközség a maga gyülekezetével látja el a legfőbb és legalapvetőbb egyházi feladatokat

²⁴ Erről bővebben SZÜCS: Kálvin felfogása a hatalomról..., 5. p. L. továbbá: SZÜCS Ferenc: Kálvin tanítása az egyházkormányzatról, *Confessio*, 2007/3., 12-18. p., amelyben többek között, mintegy konklúzióként megállapítja, hogy „Kálvin valóban elvi meg-alapozója lett a hatalmi ágak későbbi szétválasztásának a modern polgári demokráciákban”.

²⁵ CSANÁDY Márton – KOVÁCS Barnabás – TÖRŐ Csaba: Néhány gondolat a protestáns presbiteri rendszer egyházon túlmutató jelentőségéről, *Confessio*, 2007/3., 70-76. p., 70-72. p.

és valósítja meg lényegében az egyház célját, illetve tölti be rendeltetését, s mint ilyen: befejezett egyháznak minősül.

A későbbiekben megalakult szervezeti struktúrák – mint amilyen az egyházmegye, egyházkerület, országos egyház – adminisztratív, koordináló feladatokat látnak el. A mai kálvini modell szerint szervezett református egyházban jól érzékelhető a különböző egyházkormányzati és egyházszerkezeti szintek, és különösen az egyházközségek funkcionális autonómiája. Ez az önkormányzatiság azt jelzi, hogy a gyülekezet, illetve a hívek közössége egyrészt közvetlenül gyakorolja a hatalmat, a valamennyi egyházszerkezeti szinten létező közgyűlések révén, másrészt közvetett módon, az ugyancsak valamennyi szinten létező választott testületek által.

Az egyház kálvini önkormányzatisága, amely a mai napig is érvényes, két irányban működik. Egyrészt beszélhetünk külső önkormányzatiságról, autonómiáról, amely lényegében az állammal szembeni elkülönülését, függetlenségét jelöli, ami kötelező előírása a mai modern alkotmányoknak is. Másrészt pedig létezik a fentebb említett belső autonómia, önkormányzatiság, mely a különböző egyházszerkezeti és egyházkormányzati szintek között nyilvánul meg.

Az önkormányzatiság ezen, kálvini felfogása, melynek része, hogy az egyházközségek nemcsak önállóak, de egymással egyenrangúak is, hatott az államszervezetet és a hatalomgyakorlást magyarázó (igazoló) későbbi szerződés-elméletekre is.

Néhány összegző gondolat

A Kálvin János – és a többi reformátor – tanítása által meghatározott protestantizmus elterjedését követően olyan társadalmi változások, folyamatok indultak meg, melyek egyik következménye a jognak és az államnak egy más szempontú megközelítése lett, ami hatással volt a modern alkotmányjogi, államszervezeti és végsősoron természetjogi alapelvek lassú kiérlelődésére.

Kálvin hatása azért is tekinthető elevennek és aktuálisnak, mert tanítása a tudás két lehetséges pillérén nyugszik: a bibliai kijelentések szigorú ismeretén, valamint a politikai, társadalmi és gazdasági valóság mélyreható elemzésén. Ezt pedig tekinthetjük a megismerés egyik, ma is lehetséges és érvényes, bár kissé elfeledett módszerének.

Kálvin szándéka a tanítás és az élet, az Ige és a cselekedet összhangba hozása volt. Teológiai meggyőződése és politikai etikája az állam funkcióját és ennek egyházhoz való viszonyát határozta meg. Bár csak részben valósíthatta meg a genfi egyházalkotmányban, valamint konkrét, gyakorlati tevékenységében, mégis ezek társadalomtörténeti és politikai hatása történelmi léptékben mérhető. Ez azt jelenti, hogy nemcsak tagadhatatlan impulzusokat jelen-

tett a demokratikus jogállamiság intézményrendszerének a kialakításához, de ma is kritikai és normatív funkciója lehet a politikai kultúra letisztulásához.

Kálvin államelméletének (amely nem egy elméleti rendszer, hanem csak tapasztalatok, gondolatok, illetve ezek összefüggésbe helyezése) lényege, hogy felismeri az állam abszolutizmusra, önkényre és öncélúságra való hajlamát és természetét (ami egyébként mind a mai napig nem változott), és keresi azokat az eszközöket, amelyek féken képesek tartani, vissza tudják fogni az államnak ezt a *rossz természetét*, relativizálni tudják mindenhatóságra való törekvését.

Éppen az államra, kormányzatra, hatalomra vonatkozó gondolatainak, teológiai, pontosabban bibliai alapvetése teremti meg (újra) az államszervezet jogi szabályozásának természetjogi, a tételes, írott jogszabályokon túlmutató, elvi tartalmú megalapozását, indoklását, az emberek alapvető jogainak a lassú kibontakozását.

Kálvin János ellentmondásos személyisége, ragyogó gondolatai, kiváló, gigantikus mennyiségű és tartalmú szövegei, írásai, heroikus, következetes, helyenként önmagával és másokkal szemben is kíméletlen egyházszerzői munkája, fegyelmező és önfegyelmező tevékenysége olyan örökséget hagyott az emberiségre, generációk sokaságára, amely évszázadokra meghatározta a nyugati civilizáció egy részének erkölcsi felfogását, életszemléletét, viszonyát a társadalomhoz, a gazdasághoz, a politikához, az államhoz. Ez az életmű ma is hiteles és élő forrása lehet korunk főként morális válság-kérdéseire, mint ahogyan termékenyítően hatott a legalapvetőbb államszerkezeti és alkotmányjogi elvekre is. Munkássága és szellemisége nem múltbéli nagyságával, hanem sokkal inkább jelenvaló, vitákat, elemzéseket serkentő elevenségével tűnik ki.

Kálvin János számunkra, a reformációnak ezen ötszáz éves távlatából is, ha kellő odafigyeléssel, alázattal és türelemmel fordulunk művéhez és jó érzéssel, empátiával kapcsoljuk jelen helyzetünk problémáihoz, válságaihoz, kifejezetten jó beszélgetőtárs, kemény és következetes vitapartner és bölcs tanácsadó lehetne.

Az, hogy ez így legyen, egészen bizonyosan nem rajta múlik!